

פרק ג' (1) - 'על משכבי בלילות' - שירי געגועים

ר' דוד סבתו

לאורך מגילת בשיר השירים ישנם שלושה סיפורים קצרים שבהם מתואר אירוע, ולא רק תמונה או דימוי. הסיפורים מתארים התרחשות בין הדוד לבין הרעיה. הדוגמא הראשונה פותחת את פרק ג' (פסוקים א'-ה'), סיפור נוסף מובא בפרק ה'. בשיעור זה נתבונן בשני שירים-סיפורים אלו. נתבונן תחילה בשיר שבפרק ג':

(א) על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי בקשתי ולא מצאתי: (ב) אקומה נא ואסובבה בעיר בשוקים וברחבות אבקשה את שאהבה נפשי בקשתי ולא מצאתי: (ג) מצאנוני השמרים הסבכים בעיר את שאהבה נפשי ראיתם: (ד) כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי אחזתי ולא ארפנו עד שהביאתי אל בית אמי ואל חדר הנרתי: (ה) השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ: ס

בולט מאוד שמדובר על שיר אחד - המילים מוכיחות שמדובר בקטע אחד - הכינוי "שאהבה נפשי" חוזר ארבע פעמים, והוא הכינוי היחיד שבו מכנה הרעיה את הדוד. כמו כן, לשון מציאה חוזרת ארבע פעמים בשיר. גם לשון בקשה חוזרת ארבע פעמים. הפסוק היחיד שלא בהכרח קשור לשיר הוא הפסוק האחרון, פסוק ה' - כל החזרות שהזכרנו לא נמצאות בפסוק זה, ובנוסף פסוק זה הזכר כבר מילה במילה, בפרק הקודם. אך למרות זאת, נראה שגם הפסוק האחרון הוא חלק מהסיפור. ננסה לעמוד על המבנה של השיר. בסיפור ארבעה שלבים, כל פסוק מהווה שלב נוסף בסיפור. המאפיין של כל שלב הוא מקום אחר וכן ניסיון נוסף, כאשר את כל הניסיונות אפשר לכנות 'בקשת הרעיה את הדוד'.

גם פרק ב' מספר סיפור על צד אחד שמבקש את הצד השני, השוני בין שני הסיפורים הוא מי הוא המבקש. בפרק ב' הדוד מבקש את הרעיה, ובסופו של דבר הרעיה אינה בשלה למפגש עם הדוד. בסיפור בפרק ג' הרעיה היא היוזמת, ואולי בעצם מדובר בהמשך של הסיפור של הפרק הקודם. לאחר שהרעיה אומרת לדוד שהיא אינה מוכנה, על משכבה בלילות, היא נזכרת בדודה והיא רוצה ליזום מפגש.

"על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי" - הלילה הוא התפאורה של השיר, כך גם עולה מכך שמוצאים אותה השומרים שמסתובבים בלילה, ואין היא פוגשת אף אחד אחר. למה דווקא בלילה? הלילה הוא הזמן שאפשר להגות ולחשוב בו, ביום הדעת מוסחת לדברים אחרים. הלילה מסמל גם את הגלות ואת הצרות, ובהתאם לכך מפרש רש"י: "על משכבי בלילות - בצר לי שישבתי אפילה כל שלשים ושמונה שנה שהיו ישראל נזופים". הלילה הוא זמן של נתק, הרעיה שוכבת לבדה והדוד לא נמצא עימה. הרשב"ם קורא את הפסוק הזה כהמשך של הפסוק הקודם: "כאשר יתרחק ידי מעלי ושכבתי על משכבו בלילה נתחרטתי על עוני ותאבתי לו, קמתי ובקשתי'הו ולא מצאתי'הו", לאחר שהמפגש הוחמץ בפרק ב', כאשר הידיד מתרחק, בלילה היא חושבת על הדברים ומתחרטת. אפשר גם להציע שאין זה רק תיאור זמן, אלא גם תיאור אופי הסיפור. יש מפרשים שמדובר בחלום שחולמת

הרעיה על משכבה בלילות. מכל מקום, הלילה הוא זמן של געגוע ולכן היא משתמשת בביטוי: "בְּקִשְׁתִּי אֶת שְׁאֵהְבָה נְפִשִּׁי". זהו שיר של געגוע. אין מדובר רק בכינוי של הדוד, אלא זו החוויה שהיא חווה.

השלב הראשון מסתיים בכשלון: "בְּקִשְׁתִּי וְלֹא מְצָאתִיו". לא ברור האם או איך היא ניסתה, אך תחושת החוסר נשארת. השלב השני: "אֶקוּמָה נָא וְאֶסֹבְבָה בְּעֵיר בְּשׁוּקִים וּבְרַחֲבוֹת אֲבַקֶּשֶׁה אֶת שְׁאֵהְבָה נְפִשִּׁי בְּקִשְׁתִּי וְלֹא מְצָאתִיו" - בשלב השני הרעיה מתחילה לפעול, היא יוצאת החוצה ומחפשת, אך גם שלב זה מסתיים בכשלון.

נתבונן בשלב השלישי: "מְצָאוּנִי הַשְּׁמָרִים הַסֹּבְבִים בְּעֵיר אֶת שְׁאֵהְבָה נְפִשִּׁי רְאִיתֶם" - הרעיה לא מוצאת את הדוד, אבל השומרים מוצאים אותה. בניגוד לפסוק הקודם, השומרים הם שמסתובבים בעיר. והיא שואלת: "האם אתם ראיתם את שאהבה נפשי"? הרעיה לא זוכה לתשובה מצד השומרים, ונראה שבפועל הם לא עוזרים לה.

"כִּמְעַט שְׁעַבְרְתִּי מֵהֶם עַד שֶׁמְצָאתִי אֶת שְׁאֵהְבָה נְפִשִּׁי" - כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי - זמן קצר אחרי שהיא מצאה את השומרים. השומרים לא מגיבים, וכך נגמר שלב נוסף של כשלון. רגע אחד לפני שהיא מתייאשת 'עד שמצאתי את שאהבה נפשי'. מבנה השיר, שמצאנו כמותו בתנ"ך, הוא מבנה של שלושה וארבעה - שלושה שלבים מסתיימים בכשלון, ללא התפתחות, ובשלב הרביעי יש התפתחות. בשלב האחרון יש פריצת דרך, רגע לפני שהיא מתייאשת, ולכן נאמר "כמעט שעברתי מהם". "עַד שֶׁמְצָאתִי אֶת שְׁאֵהְבָה נְפִשִּׁי אֲחֻזְתִּיו וְלֹא אֶרְפָּנוּ עַד שֶׁהִבִּיאֲתִיו אֶל בֵּית אִמִּי וְאֶל חֵדֶר הַוְּרְתִּי" - הרעיה חוששת שתאבד אותו שוב ולכן היא רוצה לאחוז ולא להרפות.

הביטוי "את שאהבה נפשי" חוזר בכל שלב, והוא מורה על ההתפתחות. גם המילים בקשה ומציאה רומזות על ההתפתחות. הפועל בקשה מופיע ארבע פעמים, אך רק בשני השלבים הראשונים, משום שבשלביו אלו יש רק בקשה ואין מציאה. בשני השלבים האחרונים אין בקשה אלא מציאה, מציאה של השומרים ומציאה שלה.

כהמשך לשיר הקודם, יש חלום או חוויה של געגוע עמוק בלילה שמלווה בניסיון לחפש עד שהוא מסתיים בהצלחה. לפי זה, פסוק ה' מפתיע מאוד: "הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם בְּצַבֹּאוֹת אוּ בְּאִילוֹת הַשָּׂדֶה אִם תִּעִירוּ וְאִם תִּעוּרְרוּ אֶת הָאֵהְבָה עַד שֶׁתִּחַפֵּץ" - פסוק זה לא מובן שהרי לכאורה, היא כבר מצאה אותו! לכן רש"י מפרש: "אם תעירו ואם תעוררו - אהבת דודי ממני על ידי פתוי והסתה לעוזבו לשוב מאחרי: עד שתחפץ - בעוד שאהבתו חפץ עלי". רש"י מפרש הפסוק כחלק מרצף השיר, לאחר שהרעיה כבר מצאה את דודה, היא מבקשת 'אל תסלקו את האהבה מעלי'. אולם, פירוש זה לא מתאים לפירוש הפשוט של הפסוק, כפי שהוא מופיע בפרק ב'.

אם נפרש שהסיפור מתרחש בחלום, הרי שאפשר לפרש שבפסוק האחרון היא מתעוררת ואומרת שהדרך היחידה להגיע למפגש הוא דרך הבקשה על משכבה. האמירה היא - אל תעירו את האהבה עד שתתעורר מעצמה, כפי שמתואר בשיר, ולא בגלל לחץ חיצוני. לפי זה, שיר זה הוא תוצאה של השיר הקודם. האהבה בין הדוד לרעיה יכולה להתממש רק אם הרעיה תבקש את שאהבה נפשה על משכבה בלילות.

על רקע זה, נעבור לשיר הארוך ביותר במגילה בפרק ה' (נתבונן בפסוקים ב'-ח'), למרות שאין זה כל השיר, אך אלו הפסוקים שמקבילים לשיר שבפרקנו):

- (ב) אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עִיר קוֹל דּוֹדִי דּוֹפֵק פֶּתַחַי לִי אֲחֻזְתִּי רַעֲיָתִי יוֹנְתִי תַמְתִּי שְׂרָאשִׁי נִמְלֵא טָל קְנוֹצוֹתֵי רְסִיסֵי לְיָלֶה: (ג) פֶּשֶׁטִּי אֶת כְּתָנִיתִי אֵיכָכָה אֶלְבָּשְׁנָה רְחֻצְתִּי אֶת רִגְלֵי אֵיכָכָה אֲטַנְפֶּם: (ד) דּוֹדִי שָׁלַח יָדוֹ מִן הַחַר וּמַעֲצֵי הָמוֹ עָלָיו: (ה) קִמְתִּי אֲנִי לַפֶּתַח לְדוֹדִי וַיְנִידֵי נִטְפוּ מוֹר וְאֶצְבְּעוֹתַי מוֹר עָבַר עַל כַּפּוֹת הַמְּנַעוֹל: (ו) פֶּתַחַתִּי אֲנִי לְדוֹדִי וְדוֹדִי חָמַק עָבַר נְפִשִּׁי

יָצָאָה בְּדַבְרָוּ בְּקִשְׁתֶּיהוּ וְלֹא מָצְאוּתֶיהוּ קָרְאוּתֶיהוּ וְלֹא עָנְנִי: (ז) מְצָאֵנִי הַשְּׂמֵרִים הַסְּבָכִים בְּעִיר
הַכּוֹנֵי פְּצֵעוֹנֵי נְשָׂאוֹ אֶת רְדִידֵי מַעְלֵי שְׂמֵרֵי הַחֲמוֹת: (ח) הַשְּׂבָעֵתִי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם אִם
תִּמְצָאוּ אֶת דְּוִדִי מִה תִּגְיָדוּ לוֹ שְׁחֹלֶת אֶהְבֶּה אָנִי:

הדמיון הבולט הראשון הוא העובדה ששני השירים נחתמים בשבועה. גם הסיטואציה דומה - שני הסיפורים מתרחשים בלילה. גם הדמויות הן אותן דמויות: הדוד, הרעיה, השומרים ובנות ירושלים. כעת אפשר לומר ששני הסיפורים מספרים את אותו הסיפור ממש - סיפור בקשת הרעיה את הדוד בבית ובחוץ. המילים בקשה ומציאה חוזרות גם בשיר הזה. ההבדל הבולט בין שני השירים הוא התוצאה. השיר הראשון מסתיים בהצלחה ואילו השיר השני מסתיים באכזבה ובסיומ מר. מה היחס בין שני השירים?

"אָנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עֵר" - האם הכוונה היא שהסיפור מתרחש בחלום או שהיא 'חצי-ישנה', בין כך ובין כך מדובר במצב ביניים. "קול דודי דופק פתחי לי אחתי רעיתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה" - לאחר שהרעיה כבר ישנה לפתע יש דפיקה בדלת. הרעיה גם שומעת את המילים - קריאה לפתיחה. הדוד מרבה בכינויים, הוא מפציר בה לפתוח לו את הדלת, אפשר לומר שהתחושה היא שהוא כמעט נמצא במצוקה. 'רסיסי לילה' הוא דימוי ספרותי לטל שיורד בלילה. במילים אחרות, הדוד אומר לרעיה שקר בחוץ והוא רוצה להיכנס פנימה. בניגוד לשיר שבפרק ב', שבו הדוד קורא לרעיה לצאת החוצה, כאן הוא רוצה להיכנס פנימה.

תשובתה של הרעיה היא: "פִּשְׁטֵתִי אֶת כְּתָנִיתִי אֵיכָה אֶלְבָּשְׁנָה רְחֻצְתִי אֶת רַגְלֵי אֵיכָה אֶטְנִפָם" - אלו שני תיאורים שהם אחד - 'אין לי כח'. דימוי זה מתאר את הניגוד העמוק בין הרצון הפנימי החזק לבין הלאות הפיזית החזקה. הדוד אומר לרעיה שהוא במצוקה משום שקר בחוץ, ושערו רטוב. כנגדו, אומרת הרעיה שגופה רחוק ורגליה נקיות. היא נמצאת בפנים על כל המשתמע מכך ולכן היא לא רוצה לצאת החוצה, והוא לעומת זאת נמצא בחוץ על כל המשתמע מכך ולכן רוצה להיכנס פנימה. המתח מגיע לשיאו בדלת, שהיא הדבר החוצץ בין הפנים לחוץ.

"דודי שלח ידו מן החר ומעי המו עלי" - כשם שהשלב הראשון היה יוזמה של דוד, כך גם בפסוק זה הדוד יוזם. כנראה שהוא מנסה לפתוח בעצמו את הדלת. תגובתה של הרעיה היא רחמים, וביטוי זה מופיע במקום נוסף בתנ"ך: "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשעים פי מדי דברי בו זכר אֶזְכְּרוּ עוֹד עַל כֵּן הִמּוּ מַעֲי לֹא רַחֵם אֶרְחַמְנוּ נְאֻם ה' " [ירמיה לא, יט].

"קִמְתִּי אָנִי לְפִתַח לְדוֹדִי וְיָדִי נָטְפוּ מוֹר וְאֶצְבְּעוֹתַי מוֹר עֵבֶר עַל כְּפוֹת הַמְּנַעוֹל" - בשלב זה הרעיה מגיבה ליוזמת הדוד. המעשה של הדוד מניע אותה לפעולה והיא קמה לפתוח. 'מור' הוא בושם שסכה עצמה בו, ובעקבות זאת הדלת מתמלאת במור.

"פִּתַחְתִּי אָנִי לְדוֹדִי וְדוֹדִי חָמַק עֵבֶר" - עד שסוף סוף הרעיה קמה, הדוד חמק עבר. הוא שלח ידו מהחור, וידי הרעיה נוטפות מור על הדלת. "היד" שנמצאת בתווך הוא המנעול (בהרבה מקומות בתנ"ך 'כף פירוש 'יד'). עד שהיא פתחה את הדלת הדוד חמק ועבר. "נִפְשֵׁי יָצְאוּ בְּדַבְרוֹ" - הדוד דיבר בהתחלה, למה נפשה יוצאת רק עכשיו? הרעיה שמעה את הדוד קודם, אך הדברים חודרים לתודעתה רק כאשר הדוד נעלם, היא מבינה למפרע מה היא שמעה. העייפות החניקה את הנפש, ועכשיו כשהעצלנות נעלמה הנפש יוצאת.

"בְּקִשְׁתֶּיהוּ וְלֹא מָצְאוּתֶיהוּ קָרְאוּתֶיהוּ וְלֹא עָנְנִי" - ביטויים אלו מזכירים את הסיפור הקודם, אך בניגוד לסיפור הקודם שביטוי זה מופיע בתחילת הסיפור, כאן הוא מופיע לקראת סופו. בתחילת הסיפור הזה היא לא ביקשה. הדוד פתח בקריאה אליה, ורק עכשיו שהקריאה הופנמה היא קוראת אליו, אך הוא כבר רחוק ולא עונה.

כמו בשיר הראשון, גם בשיר הזה הרעיה יוצאת: "מִצְאָנִי הַשְּׁמֵרִים הַסְּבָבִים בְּעִיר הַכּוֹנֵי פְּצֻעוֹנֵי נְשָׂאוֹ אֶת רִדְיָי מֵעַלִי שְׁמֵרֵי הַחַמּוֹת" - לא רק שהרעיה לא מוצאת אותו, ולא רק שהשומרים לא עוזרים לה, אלא פוצעים אותה. יש אומרים שמדובר בשומרים אחרים, ומכך נובע הפער שבין השומרים בפרק ג' לבין פרק ה', וכך מפרש רש"י. אולם, קשה לומר שהשוני הוא בשומרים, כיוון שהדמות המרכזית שאנו עוסקים בה ושהיא עוברת שינוי מסויים זו דווקא הרעיה.

הרשב"ם מפרש שהשומרים מכים ופוצעים אותה משום שבפשטות אישה מסתובבת לבד בלילה בגלל זימה או גניבה: "והלכתי לשוטט בעיר לבקשהו, ומצאוני שומרי העיר, הכוני ופצעוני כי חשדוני למען זימה וגניבה את הולכת וסובבת בלילה". השומרים מסתכלים עליה בעין שלילית. לפי פירוש זה יש להבין מה ההבדל בין שתי הפגישות, מדוע בפעם הקודמת השומרים לא ושדים בה בכך ואילו עכשיו חושדים בה. יכול להיות שההבדל נובע מהמראה שלה, כפי שמתואר בתחילת השיר, וזה גם התוצאה של כל השיר - החפזון של היציאה רגע אחד אחרי הזמן, כשכבר מאוחר מדי, הוא שמונע את המפגש והוא גם שגורם לשומרים לחשוד בה.

"הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם אִם תִּמְצְאוּ אֶת דּוֹדֵי מִה תִּגְיְדוּ לוֹ שְׁחֹלֶת אֶהְבֶּה אֲנִי" - שבועה זו שונה מהשבועה שבשיר הקודם, זו שבועה של מצוקה. היא רצתה להגיד את הדברים לדוד בעצמה אך לא הספיקה, ולכן היא מבקשת שכל מי שיכול יגיד לו.

השיר הראשון מתחיל מיוזמתה של הרעיה ומכאן מתגלגל בצורה חיובית, עם כל הקשיים שיש. השיר השני מסתיים בכשלון צורב משום שהיסוד אינו הגעגוע שמתממש אל ההחמצה של הרגע בעקבות העצלות. מדובר בשני נתיבים שהרעיה הולכת, אחד מסתיים במציאה ואחד מסתיים בכשלון.

מה המשמעות ברובד של הנמשל? ברמה של בין אדם למקום, המסר הוא שמצד אחד יש המפגש מותנה ברצון ובקשה מצד האדם, המפגש יגיע רק אם האדם ירצה באמת והוא זה שיניע את התהליך, וממילא כך האדם יצליח להתגבר על המכשולים. השיר השני מתאר את המכשולים שצריך להתגבר עליהם. השינה מייצג את המתח שבין הגוף וכל הדברים הסובבים לרצון הפנימי העמוק. "נפשי יצאה בדברו" - צריך להקשיב לנפש בזמן. השאלה היא אם רגישים לקולה של הנפש, או שיש דברים שמסיחים את הדעת מהנפש עד שמחמיצים את הרגע.

חשוה להדגיש שלשיר זה יש גם היבט לאומי, ונעמוד עליו דרך דברי הכוזרי [ב, כד]:

...ושמא על זה אמר שלמה: "אני ישנה ולבי ער", כנה הגלות בשינה והלב הער התמדת הנבואה ביניהם. "קול דודי דופק", קריאת האלהים לשוב. "שראשי נמלא טל", על השכינה שיצאה מצללי המקדש, ומה שאמר: "פשטתי את כתנתי", על עצלותם לשוב. "דודי שלח ידו מן החור", על עזרא שהיה פוצר בהם ונחמיה והנביאים, עד שהודו קצתם לשוב הודאה בלתי גמורה, ונתן להם כמצפון לבם, ובאו הענינים מקוצרים מפני קצורם, כי הענין האלהי איננו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו אם מעט מעט ואם הרבה הרבה.

ספר הכוזרי מפרש את הדברים על ימי בית שני ועל יסוד ההחמצה החלקית. אולם, שיר השירים אינו אירוע היסטורי חד פעמי, אלא משל לאירוע שחוזר לאורך ההיסטוריה, כפי שמרחיב בכך גם הרב סולוביצ'יק במאמר "קול דודי דופק".